Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 43 (15728) ◆ 1996 чылдың апрель 9, вторник ◆ Ат салган шагы 22.30 ◆ Садар өртээ 500 рубль.

БЕЛЕТКЕЛДЕР ЭГЕЛЕЕН

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларынга белеткелдер, онуң эрттирериниң дутайында айтырыгны чугаалашкан Сүт-Хөл кожуунуң соңгулда комиссиязының хуралы болуп эткен.

Кожуунуң соңгулда комиссиязының даргазынга Дыртык-оол Дүлүштү, оралакчызынга Орлан Бүрбүнү, секретарынга Татьяна Ховалыгны бадылаан. Ол-ла хуралга соңгулда комиссиязының кежигүннериниң ажылын хувааган. Коммиссияның даргазы нийти удуртулганы, оралакчызы соңгулда участоктарының кылып чорудар ажылдарын, секретары херек эмгелелин харыылаар.

Соңгулда комиссиязының ам болур хуралдарынга Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларынга кожуунуң соңгулда комиссиязының, соңгулда участоктарының комиссияларының белеткелдерин, садыг, харылзаа ажылын, соңгулда участоктарынче өй-шаанда документилер чедирерин чугаалажып көөр.

Кожуунга Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын шынарлыг үре-түүнелдиг эрттирер сорулганы салгаш, соңгулда комиссиязы ажылдап киришкен.

Моңгуш ДАДАР-ООЛ.

«ТЭС» КОМПАНИЯНЫҢ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРИ АЖЫГЛАЛДА КИРГЕН

Үениң чеже-даа бергелериг турза, бистин республиканың чамдык бүдүрүлгелери рынок харылзааларынче улам хамыдап кирип боттарының продукциязын бүдүрүп үндүрер, чоңга чугула кереглелдин барааннарын бүдүрер дээш бүрүнгаар базымнарны кылып турары өөрүнчүг. Ылангыя чаа продукцияларны бүдүрүп үндүрер талазы-биле хемчеглерниг алдының турары сөөлгү чылдарда улам кеску апарганы чон билир.

Моон мурнунда чылдарда күрүне бүдүрүлгелеринге хамаржып турган чамдык бүдүрүлгелер ам хүүжүттүүгүн, акционер нийтилелдер, эйтежилгелер болгаш өске-даа кезиринин бүдүрүлгелери апарган. Оон-биле чергелештир бистин республикада кады ажылдажылганы: бүдүрүлгелери база ажыттынгылаан, ынчангаш чүүт иштинин-даа, даштыкынын-даа сайгарлыкчылары база бистин-биле кады ажылдап, хөй ажылларны кылып турары өөрүнчүг болбайн, кошулар.

Кеш-ла чылдар мурнунда амыдыралга ажыглаар техниканы сөптээр бүдүрүлгенин турганы улуг бажыннын кырында «Тэс» компаниязы» деп бижик көстүп турарын эрткен-дүшкен чон көрүп чүүү кылып турар бүдүрүлгениг бо дээрзин чугаалажып-даа турарлар. Шынаплa, ында чүүү кылып турарын каксы-даа болза таныжып көрээлинер.

Кызыгаарлаттынган харысалгалыг «Дук» деп бүдүрүлге ында улуг шөлдү өөлеп турар. Ында дуктун баштайгы болбаазырадылгазын (чүүлдөзүн) кылыр фабрика, тыва-моол үлет-пүр-садыгнын каттышкан «Тэс» компаниязы, тыва-кыдат кады ажылдажылганың компаниязы ажылдап турар. Ол ышкаш ук аргыыр болган пөс бүдүрүп үндүрер цехтер база ында.

Тывага дукту арыглап албайн турганындан аажок чиик өртекке оны Саян артынче садып үндүрүп, хөй-хөй орулгаларыныстыг чедип албайн турганывыс билдингир болгай. Ынчангаш дуктун чүүлдөзүн маңза чорударын ye негеп келгени ол. Тыва Республиканың Президентизинин, Чазааның улуг деткимчезинин аныында дуктун баштайгы арыглаашкынын кылып фабрикының [illegible]лериг-черекселдериг Кыдат Республиканың Иштики Моол автономнуг районундан садып алырының керээзи чарлынган, ол дугайында дугуржулганы Президент Ш. Д. Ооржак баштаан делегация анаа чарыг өрээниң өскүчүлер биле болгай. Удаваанда ол фабрикының деталдерилерилерде Тывада келген, оны эптеп-тургузар кыдат инженерлер Жа Мин-Ю болгаш Вэн Моо-ли кээп, улуг эвес хуусаа иштинде фабриканы эптеп тургусканнар. Ынчангаш ол фабрикада ам ажыл-иш хайныккан — дуктун чүүлдөзүн шенеп ажылдатканының соонда, ам оны чүгле ажыглалга албан-езузу-биле киирери арткан.

Апрель 5-те «Тэс» компаниянын коллективинге өөрүшкүлүг, байырлаңчыг хүн болган: дуктун баштайгы болбаазырадылгазын кылыр фабриканы болгаш пөс бүдүрер, уктар аргыыр цехтерниң ажылыышкынын ынчан болган. Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Баштыны Ш. Д. Ооржак өөнүн ишти-биле, ТР-нин чонунуң Улуг Хуралынын (съезтизинин) Даргазы Г. Ч. Ширшин, оралакчы-президент А. А. Мельников, Чазак Баштынычын бирги оралакчызы В. О. Оюн болгаш Чазактың чамдык кежигүннери анаа чедип кээге, компаниянын удуртукчулары С. К. Шойжулчап, А. К. Канзай, О. М. Дүгер болгаш оон-даа өскелер уткуп алырга, тыва хептерлиг кыстар оларга аякта ак суду-биле бараалгааннар. Уткаанарының арызынга Моолдун Тыва Республикада консулу Баатарын Мянгарбаяр, Кыдаттың Иштики Моол автономнуг районунда «Саньжун» компаниянын чингине директору Ха Сы болгаш өске-даа аалчылар база турган.

Президент болгаш оон-биле кады келгеннер башта-ла дук арыглаар фабриканың ажылдап турарын сонуургаары-биле анаа келгеннер. Ол дугайында тайылбырны компаниянын чингине директору С. К. Шойжулчап, чингине директорнун бирги оралакчызы А. К. Канзай, кол инженер О. М. Дүгер олар кылганнар. Дук фабрикаже киргеннар соонда ында 5 ванчаны эптер; оларның үжүнде сыансодалы-эзилиригге чүгленнер, ийи ванчага — долганлыг дыраашкынны эткеш курдалыга камераларынга бар. Ол бүгү технологияны эткен арыг дук үнүп келирге, оны престээш, шоодайлаар. Ол-ла бүгүнү Черногорскинин дук арыглаар фабриказының специалистери таарыштыр тургускан болгаш бистин тыва оолдарны ол мергежилинге өөретеккеннер.

Тыванын дугу чүгле оон-биле кызыгаарлаттынмайн, дараазында база улуг орукту эртер дээрзин аалчыларга компаниянын удуртукчулары зонуургатканнар. ТР-нин Президентизин Ш. Д. Ооржактын Италияга чорут турганының үезинде чамдык дугуржулгалар база чедип алдынган болгай. Оон аныында 5 тонна хире дүгүн Италияның «Ланиза» фирмазынче чоруткаш тыва дүктен удазыннар кылыр талазы-биле дерилгелерни чорудуп бээри олар-биле дугуруштунган. Ол талазы-биле эвээш эвес ажылдарны моон-даа соңгаар чорудары негеттинип турар. Ол ышкаш Европа деннелинге чедир продукция бүдүрериниң талазы-биле кады ажылдажылга бүдүрүлгезин тургузарынга инвестиция бээринин дугайында герман фирма «Вестхолдинг»-биле керээ чарарының дугайында чугаалажышкыннар чорупторарын анаа чугаалаттылар.

Президент Ш. Д. Ооржак болгаш оон-биле кады келген Чазак кежигүннери, Улуг Хуралдың Даргазы Г. Ч. Ширшин олар пөс кылыр цехке келгеннер. Компаниячын чингине директорунун оралакчызы моол инженер кыс Б. Хандсурэн ол бичии коллективтин ажыл-ижи-биле аалчыларны таныштырган. Цехте 6 станок ажылдап турар, ам-даа 12 станокту немей салыр планныг дээрзин анаа чугаалаттылар. Президент Ш. Д. Ооржак анаа мынча дээн:

— Моолдун Тывада консулу Баатарын Мянгарбаярга болгаш моол инженер Б. Хандсурэнге биске дуза көргүзүп, ук аргыырынга, пөс кылырынга тыва аныяк оолдар кыстарны өөредип турарынар дээш улуу-биле өөрүп четтиргенимни илергейлеп тур мен. Тыва-моол кады ажылдажылга бүдүрүлгезинин кылып үндүргеннерин уктарын мен садып кеттим. Кончуг чараш, шынарлыг продукция болду. Ам Германияның дерилгелери келирге, удазыннарны бодуска аргып турар апаар бис, ынчан ажылывыс улам бүдүнгүр, улам шынарлыг апаары чугаажок. Бо чорук дээрге республиканың экономиказында чаа үүл болуп турары өөрүнчүг. Ынчангаш силерге өөрүп четтиришкиннин сөстерин база катап илергейлеттим. Ажыл-хөрээнер бүдүнгүр-ле болзунам!

Дараазында ук аргыыр цехке болгаш ында Кыдаттан келген барааннарны делгелгезинге барганнар. Ол барааннарын дугайында тайылбырны Кыдаттың Иштики Моол автономнуг районунда «Саньжун» компаниянын чингине директору Ха Сы кылып, бо барааннар болза сайгарлыкчыларын эвес, а күрүне бүдүрүлгезинин барааннары дээрзин тайылбырлааш, оларга тыва чоннун хереглелин маңаа өөренип көргеш дараазында хөй, янзы-бүрү барааннарны эккээр бис дээрзин чугаалаан. Ол барааннарның арасында аяк-сава аймаа, телерадиоаппаратуралар, чадаг-тер-ге болгаш өске-даа бедик шынарлыг барааннар хөй болду.

Ук аргыыр цехте амдыызында 8 станок ажылдап турар. Олар моон соңгаар ам-даа немежир апаары чугаажок. Ында база-ла моол специалистер тыва кыстарны ол ажылга өөредип, оон технологиязын тайылбырлап берип турарлар. Амдыызында өөренікчи кыстар хүнде бир станокка 20 ажыг ук тарны бүдүрүп үндүрүп турар болдулар. Кажан ол ажылга мергежий бергенде хүнде бир станок 40 укту бүдүрүп үндүрер болзаннинин цех 320 укту бүдүрүп үндүрер апаар-дыр.

Бүдүрүлгелерни эргип кезээнинин соонда, Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак, ТР-нин чонунуң Улуг Хуралының Даргазы Г. Ч. Ширшин, оралакчы-президент А. А. Мельников, «Саньжун» компаниянын чингине директору Ха Сы, Моолдун Тывада консулу Баатарын Мянгарбаяр олар тыва-моол кады ажылдажылганың каттышкан «Тэс» компаниязының бүдүрүлгелерин ажыглалга киирери-биле кызыл кожаны кескеннер. Ол өөрүнчүг болуушкуннуң киржикчилери оны адыш часаашкыннары-биле утканнар.

Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының Даргазы, бо бүдүрүлгелерни ажыглалга киирер талазы-биле бодунуң төлепти-үлүүн киириштирген Г. Ч. Ширшин түннел чугаазынга мынча дээн:

— Хүндүлүг Президент! Президентиниң хүндүлүг кадайы! Хүндүлүг оралакчы президент! Хүндүлүг консул! Хүндүлүг Чазак кежигүннери, компаниянын коллективи болгаш чалатканнар!

Кады ажылдажылганын бо бүдүрүлгезин ажыдар оны ажыглалга киирер дээш Тыва Республиканың Президентизинин, оралакчы-президентизинин, Чазак кежигүннериниң кылып чоруткан кончуг улуг ажылының түннели бо-дур: компаниянын бүдүрүлгелерин бөгүн ажыглалга киирери-биле хүлээп ап турарывыс бо. Ол бүгү белен эвес, улуг хемчеелдиг ажылдарны кылырынга компаниянын коллективинин, оон тускай эртемнигларының ажылынга үнелелди берип турар-дыр бис. Ынчангаш ТР-нин Улуг Хуралының мурнундан силер бүгүдеге изиг байырны чедирип, ажыл-ижинерге улуг чедиишкиннерни күзедим.

Чаа ажыттынган бүдүрүлге коллективинин чедиишкиннери дээш стаканнарда шампаннарны ишкеш, аалчылар ажылдаар черлерине чоруттулар. Компаниянын цехтериде ажыл-иш уламчылаан.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

ЧУРУКТАРДА: компаниянын дук арыглаар фабриказын болгаш цехтерин хүлээп алыры-биле таныжыышкын үезинде.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛ биле Владимир САВИНЫХ ТЫҢ тыртырган чуруктары.

АРЫГ СЕТКИЛ — ДУЗА БОЛУР

ТР-нин Президентизи Ш. Д. Ооржак апрель 5-тин хүнүнде республиканың сарыг шажын нийтилелдериниң ажылдакчылары-биле ужурашкан. Ук ужуражылгага Чыыткылыг XIV Далай ламанын төлээлери — Россияда, Моолда, Прибалтика чуртларынга Геше Джамба Тинлей Тывада Геше Лодсан Түптен база киришкен.

Чазактың социал-политика талазы-биле секретариалының хол специализи В. С. Биче-оол шажын чүүлгө нийтилелдери-биле Чазак деннелинге кады демниг кылып турар ажылдарның дугайында дыннадыгны кылган. Дараазында ол чарыкта «Түвденчойхорлинг» хүрээзинин удуртукчузу Ширетүн лама Сундуй Роман, Красноармейская кудумчузунда «Тхарма төзүнүн» улуг башкызы Содунам Джамба-Цыдым олар тустузунда ажыл-чорудулгазының дугайында илеткелдерни кылып. Чазак болгунуң талазындан деткимчени көргүзүп турарынга четтиргенин илергейлеп, сарыг шажынны хөгжүдеринге ам-даа чедип кылыр ужурлуг чүүлдерге доктаап, чаа-чаа сорулгалар-биле таныштырган.

Тодаргайлаарга, сарыг шажынны эрги Тывага турганы ышкаш деннелге сайзырадыры кадрлар чедишпезинден, акша-төгериктиг кызыы болганындан берге болуп турар. Хуурактарны өөредири, даштыкыдан чалаттырган башкыларны чурттаар, оран-сава-биле хандырары, оон ынай ясли-садтарга, өөредилге черлерге, шажын өөредиинин тускай программазын тургузар комиссияны, Чазак черинге хостаткан төлээни сонгууру чугула.

Ш. Д. Ооржак бо бүгүнү кичээнгейлии-биле дыннаап, сөс ап чүве чугаалаан. Тыва Республиканың нийти байдалы, оон ажыл-ижи, чорудуп турар реформалары-биле олурганнарны таныштырган. «Чазактын-даа, сарыг шажын нийтилелдериниг-даа ажылы кижилерге угланган. Кижилернин кадык-чаагай амыдырал-чурттал-газы, төлептиг мөзүшнары дээш ам-даа ажылдаар ужурлуг бис. Ye берге, акшаландырыышкын айтыры берге болуп артпышаан. Ындыг турбуже Чазак кымны-даа кыдыглавас, деткимчени, дузаны нийтилел бүрүзүнге көргүзер» деп, ол чугаалаан. Шажын ажылдакчыларының Чазак кежигүнүнге хостаткан төлээни, өөредилге черлеринге программа тургузар комиссияны сонгуур, ол чарыкта хүрээни улгаттырар, микроавтобус-биле дузалаар, «Тхарма» төпке бичии типографияны ажыдар.

Ольга САНДАРААА.

1996 чылдын ийиги чартыында төп болгаш республика солуннарынга, журналларынга чагыдылга апрель 1-де эгелээн болгай. Ынчангаш «Шын» солуннун ийиги чартык чылда чагыдылгазының өртээн номчукчуларга дыннадып чедирерин болгаш тайылбыр бээрин редколлегия чугулалап көрген.

Бир-ле дугаарында. Каш чылларның дургузунда бир чагыдылгадан өскезинче чагыдылга өртээ моон мурнунда улам өзүп турган болза, бо чылдын ийиги чартыынга чагыдылга өртээ бир-ле дугаар өскерилбээнин, а Кызыл. Туран хоорайларга харын эвээжээнин дыннадыры өөрүнчүг.

«Шыннын» 1996 чылдын ийиги чартыында чагыдылга өртээ мындыг:

өнчү хевириндеп хамаарылга чокка бүгү организацияларга, албан черлеринге, бүдүрүлгелерге, ажыл-агыйларга

6 айда чагыдылга өртээ — 100 мун рубль,

тус хууда чагыкчыларга

6 айда—60 мун рубль,

«ЧАГЫДЫЛГА - 96»

АПРЕЛЬДЕ — ЧИМГЕЛДЕЛИГ

3 айда—30 мун рубль.

«Тыва парлалга» бүдүрүлгезинин Кызыл хоорайда болгаш Каа-Хем суурда киоскилериндеп боду алыр кылдыр чагыдарга

6 айда—48 мун рубль

3 айда—24 мун рубль

Оон аңгыда, чүгле «Шынны» эвес, өске-даа луннарны апрель айда чагыдып алыр болза, п та шугуму-биле янзы-бүрү чиигелделер көрдүнген. Ону бистин солуннун март 26-да үнген номеринин 4-кү арнындан таныжып ап болур.

«Шын» солун 1996 чылдын бирги кварталында көрдүнгенин езугаар неделяда 5 катап эвес, а үш катап үнүп келгени-биле холбаштыр номчукчулар хөй айтырыгларны салып, негелделер киирип турар. Бюджет акшаландырыышкынының бергедээшкиннериниңден типография чарыгдалдарын, саазын өртээн дуглаар арга чок болганы-биле солунну үндүрерин кызырар ужурга таварышканын номчукчуларга дыннадыг чедирбишаан, оон редакцияның буруузундан болу бербээнин бодап көөрүн номчукчулардан дилээр-дир бис. Оон-биле кады каш-ла сан-чурагайлар. Бирги кварталда 40 хире номер үнген. Бо үенин дургузунда чаңгыс номерниң бир экземплярының от-үнези 1665 рубль болган. Бир чагыкчы 40 экземпляр солун алган дээш санаар болза, оон өскирилгези-биле кады чарыгдалы 66 мун 600 рубль болур. Ынчап кээрге, бирги чартык чылда чагыдылга өртээ ында ажыр дуглаттыны берген. Апрель-июнь айларда чагыкчылар «Шыннын» номерлерин бюджет акшаландырыышкынының хусели-биле алыр-дыр. Бо хүннерде 1 тонна саазының өртээ 8 миллион рубль ашкан. А «Шынның» үгле үш номерин парлаарынга ол хире саазын херек. Бирги кварталда типография чарыгдалдарынга 114 млн. ажыг рубль үнген. Ол хиреде солуннуң ийиги чартыында чагыдылга өртээн хевээр арттырган. Мону бодап, «Шынны» чагыдып алырынче номчукчуларны кыйгырдывыс.

БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИҢ, ОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ, АЛБАН ЧЕРЛЕРИНИҢ, АЖЫЛ-АГЫЙЛАРНЫҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНГА

Эрткен чылын күзүн 1996 чылдың бирги чартыынга чагыдылга үезинде «Шын» солунну дыка хөй бүдүрүлгелер, организациялар, албан черлери болгаш ажыл-агыйлар боттарының ажылдакчыларынга оларның шалын акшазындан тыртып алыры-биле, туда санажылга чокка шилчидилге-биле чагыдылганы почта салбырларынга, белдирлеринге аазап тургаш, кылдыртып берген болгай.

Хөй-хөй удуртукчулар ол аазаашкыннарын уткан болгаш, ол шилчидилге-биле кирер акшалар мынчага чедир почта шугумнарынче кирбээн. Ындыг болганда ол номчукчулар «Шын» солунну өртээн төлевэйн ап номчуп турар-дыр. Ынчангаш бо чылдын ийиги чартыынга чагыдылга кылырының мурнунда бирги чартык чылдың чагыдылгазы дээш үзе санажылганы кылыры чугула.

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының дугайында Федералдыг Хоойлу

Күрүне Думазы 1995 чылдың апрель 21-де хүлээп алган.

Федерация Чөвүлели 1995 чылдың май 4-те деткээн.

I ЭГЕ. НИИТИ ЧҮҮЛ

1 чүүл. Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының кол принциптери

Россия Федерациязының Президентизин Россия Федерациязының хамаатылары бүгү-ниити дең болгаш дорт соңгулда эргезиниң чаныт бадылаашкынының үндезининге соңгуур.

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларынга Россия Федерациязының хамаатызының киржиргези эки турл болур.

Соңгулдаларга белеткелдин болгаш ону эрттирип турарының үезинде Россия Федерациязының кызыгаарындан дашкаар турган Россия Федерациязының хамаатызы Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларына киржир бүрүн эргелиг.

Соңгукчу соңгулдаларга дең үндезиннерге киржир болгаш Россия Федерациязының Президентизинге кандидат дээш азы аңаа удур шуут дорт бадылаар.

Соңгукчунуң үзел-бодал илередиинге контроль хоруглуг.

2 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларының дугайында хоойлужудулга

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының дугайында хоойлужудулга болза, Россия Федерациязының Конституциязы, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлу, бо Федералдыг хоойлу болгаш өске-даа федералдыг хоойлулар болур.

3 чүүл. Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының үезинде Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелери

Россия Федерациязының соңгулдалар болур хүнге чедир 18 хаа четкен хамаатызы Россия Федерациязының Президентизин соңгуур эргелиг.

35 хардан эвээш эвес назылыг, Россия Федерациязында 10 чылдан эвээш эвес чыл дургузунда доктазмал чуртап келген Россия Федерациязының хамаатызы Россия Федерациязының Президентизинге соңгудуп болур.

Суд шиитпири-биле бодунуң ажыл-херектери дээш харыылап шыдавас деп санаттырган болгаш суд шиитпири-биле хосталгазын қазыттырып шииттиргеннер олурар албан черлериндe турарлар Россия Федерациязының Президентизин соңгуур база Россия Федерациязының Президентизинге соңгудар эрге чок.

4 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын доктаадыры

Россия Федерациязының Конституциязынга дүүштүр Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлели доктаадыр. Россия Федерациязының Президентизиниң соңгутканы конститусчу хуусааның төнгенинин соонда бирги воскресенье соңгулдалар хүну болур. Россия Федерациязының Президентизиник соңгутканы коститусчу хуусаа ону соңгаан хүнден эгелээр. Соңгулдалар болуу дугайында доктаал үнген хүнден эгелээш, соңгулдалар хүнүнге чедир хуусаа дөрт айдан эвээш болбас.

Бир эвес Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлели Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын бо чүүлдүн бирги кезээнге дүүштүр доктаатпас болза, Россия Федерациязының Президентизичин соңгулдаларын Россия Федерациязының Төп Соңгулда комиссиязы Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын Россия Федерациязының хамаатызы Россия Федерациязының Президентизинге соңгудуп болур.

Суд шиитпири-биле бодунуң ажыл-херектери дээш харыылап шыдавас деп санаттырган болгаш суд шиитпири-биле хосталгазын қазыттырып шииттиргеннер олурар албан черлериндe турарлар Россия Федерациязының Президентизин соңгуур база Россия Федерациязының Президентизинге соңгудар эрге чок.

4 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын доктаадыры

Россия Федерациязының Конституциязынга дүүштүр Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлели доктаадыр. Россия Федерациязының Президентизиниң соңгутканы конститусчу хуусааның төнгенинин соонда бирги воскресенье соңгулдалар хүну болур. Россия Федерациязының Президентизиник соңгутканы коститусчу хуусаа ону соңгаан хүнден эгелээш, соңгулдалар хүнүнге чедир хуусаа дөрт айдан эвээш болбас.

Бир эвес Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлели Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын бо чүүлдүн бирги кезээнге дүүштүр доктаатпас болза, Россия Федерациязының Президентизичин соңгулдаларын Россия Федерациязының Төп Соңгулда комиссиязы Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын Россия Федерациязының хамаатызы Россия Федерациязының Президентизинге соңгудуп болур.

Суд шиитпири-биле бодунуң ажыл-херектери дээш харыылап шыдавас деп санаттырган болгаш суд шиитпири-биле хосталгазын қазыттырып шииттиргеннер олурар албан черлериндe турарлар Россия Федерациязының Президентизин соңгуур база Россия Федерациязының Президентизинге соңгудар эрге чок.

5 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдалары

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдалары Россия Федерациязының бүгү девискээрин бодунга киирген чангыс аай федералдыг соңгулда округунуң талазы-биле чоруттунар.

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларынга белеткелдерни болгаш оларны эрттирерин база соңгукчуларның соңгулда эргелериниң сагыттының турарын контрольдаарын соңгулда комиссиялары боттандырар.

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткеп болгаш оларны эрттирип турар үеде соңгулда комиссиялары боттарының бүрүн эргелериниң хемчээлинге күрүне эрге-чагырга органнарындан болгаш тус чер бот-чагырганың органнарындан хамаарышпас.

Соңгулда комиссиязының ажыл-чорудулгазы коллегиалдыг (демниг) чоруктуң үндезининге боттандыртынар.

6 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кандидатты депшилер эрге

Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кандидатты депшидер эрге дорту-биле соңгукчуларга болгаш соңгулда каттыжыышкыннарынга, соңгулда блоктарынга хамааржыр.

7 чүүл. Соңгулда мурнунуң агитациязын чорудар эрге

Күрүне бо Федералдыг хоойлуга дүүштүр Россия Федерациязының хамаатыларынга болгаш хой-ниити каттыжыышкыннарынга соңгулда мурнунуң агитациязын хостуг чорударын хандырар.

Россия Федерациязының хамаатылары болгаш хой-ниити каттыжыышкыннары хоойлу-биле чөпшээреттинген кандыг-даа хевирлерлиг болгаш хоойлуга дүүшкек аргаларлыг ажыл-чорудулганы Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кайы-бир кандидат дээш азы удур бадылаарынче соңгукчуларны сундуктуруп, хаара тудары-биле боттандырып болур эргелиг.

Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кандидатларга күрүне массалыг информация чепсектерин ажыглаарынга дең байдалдар магадылаттынар.

8 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын акшаландырары

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан хемчегларни акшаландырары федералдыг бюджеттин акша-херенгизинин күсели-биле боттандыртынар.

Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кандидаттар соңгулда мурнунуң агитациязын акшаландырары-биле хуу соңгулда фондуларын тургузуп алыр.

9 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткеп болгаш эрттирип турар үеде ажыкчалыг чорук

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткээри болгаш эрттирери ажык болгаш чалыг боттандыртынар.

Соңгулда комиссияларының, күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус бот-башкарылга органнарының Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткээри база эрттирери-биле холбашкан шиитпирлери парлаттынган болур.

Бир эвес Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлели Россия Федерациязының Президентизиниң албан-дужаалынан ойталаанының дугайында шиитпирни хүлээп алгаш, Россия Федерациязының соңгулдаларының болуруи доктаатпас болза, соңгулдаларны Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынан ойталаан хүнүнден эгелээш, үш ай төнүп турда, соөлгү воскресеньеде эрттирер.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын доктаатканының дугайында докталаалы массалыг информация чепсектеринге албан еазау-биле парлаттынар.

5 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдалары

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдалары Россия Федерациязының бүгү девискээрин бодунга киирген чангыс аай федералдыг соңгулда округунуң талазы-биле чоруттунар.

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларынга белеткелдерни болгаш оларны эрттирерин база соңгукчуларның соңгулда эргелериниң сагыттының турарын контрольдаарын соңгулда комиссиялары боттандырар.

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткеп болгаш оларны эрттирип турар үеде соңгулда комиссиялары боттарының бүрүн эргелериниң хемчээлинге күрүне эрге-чагырга органнарындан болгаш тус чер бот-чагырганың органнарындан хамаарышпас.

Соңгулда комиссиязының ажыл-чорудулгазы коллегиалдыг (демниг) чоруктуң үндезининге боттандыртынар.

6 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кандидатты депшидер эрге

Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кандидатты депшидер эрге дорту-биле соңгукчуларга болгаш соңгулда каттыжыышкыннарынга, соңгулда блоктарынга хамааржыр.

7 чүүл. Соңгулда мурнунуң агитациязын чорудар эрге

Күрүне бо Федералдыг хоойлуга дүүштүр Россия Федерациязының хамаатыларынга болгаш хой-ниити каттыжыышкыннарынга соңгулда мурнунуң агитациязын хостуг чорударын хандырар.

Россия Федерациязының хамаатылары болгаш хой-ниити каттыжыышкыннары хоойлу-биле чөпшээреттинген кандыг-даа хевирлерлиг болгаш хоойлуга дүүшкек аргаларлыг ажыл-чорудулганы Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кайы-бир кандидат дээш азы удур бадылаарынче соңгукчуларны сундуктуруп, хаара тудары-биле боттандырып болур эргелиг.

Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кандидатларга күрүне массалыг информация чепсектерин ажыглаарынга дең байдалдар магадылаттынар.

8 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын акшаландырары

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан хемчегларни акшаландырары федералдыг бюджеттин акша-херенгизинин күсели-биле боттандыртынар.

Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кандидаттар соңгулда мурнунуң агитациязын акшаландырары-биле хуу соңгулда фондуларын тургузуп алыр.

9 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткеп болгаш эрттирип турар үеде ажыкчалыг чорук

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткээри болгаш эрттирери ажык болгаш чалыг боттандыртынар.

Соңгулда комиссияларының, күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус бот-башкарылга органнарының Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткээри база эрттирери-биле холбашкан шиитпирлери парлаттынган болур.

II ЭГЕ. РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ СОНГУЛДАЛАРЫН ОРГАНИЗАСТААРЫ

10 чүүл. Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларының талазы-биле соңгулда комиссияларының системазы

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын боттандырарлар:

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы;

Россия Федерациязының субъектилериниң соңгулда комиссиялары;

девискээр (район, хоорай, болгаш өске-даа) соңгулда комиссиялары;

участок соңгулда комиссиялары.

11 чүүл. Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр тургустунган Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязын Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын белеткээрин болгаш эрттирерин боттандырып турар соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын удургур.

Россия Федерациязының Президентизиниң албан-дужаалынга бүрүткеттирген кандидат бүрүзү Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязынга чөвүлээр эргелиг бир кежигүнүң томуйлаар эргелиг.

12 чүүл. Россия Федерациязының субъектизиниң соңгулда комиссиязын хевирлеп тургузарының чуруму

«Россия Федерациязының соңгукчуларының соңгулда эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр Россия Федерациязының субъектизиниң соңгулда комиссиязын Россия Федерациязының субъектизиниң хоойлужудулга (төлээлелге) болгаш күүсекчи органнары хой-ниити каттыжыышкыннарының, тус чер бот-башкарылганың соңгулдалыг органнарының, соңгукчуларның ажылдап, албан эрттирип, өөренип, чурттап турар черлериниң аайы-биле хуралдарының саналдарын өөренип, хевирлеп тургузар.

Россия Федерациязының субъектизиниң соңгулда комиссиязы 10-14 кежигүнден тургустунар. Оон кадында соңгулда комиссиязының чартыындан эвээш эвес кежигүнерин Россия Федерациязының субъектизиниң күрүне эрге-чагырга органнарының хоойлужудулга (төлээлелге) органы томуйлаар.

Россия Федерациязының субъектизиниң соңгулда комиссиязының даргазы, дарганың оралакчызы болгаш секретары оон бирги хуралынга чажыт бадылаашкын-биле соңгулда комиссиязының кежигүннериниң санындан соңгуттурар.

Бир эвес тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг органы участок соңгулда комиссиязының составын бо чүүлдүн бирги кезээ-биле доктааттынган үе-хуусаада доктаадып тодаратпаан азы ол девискээрде тус чер бот-башкарылгазының органы чок таварылга турып келе, участок соңгулда комиссиязын хевирлеп тургузарын чогуур девискээр соңгулда комиссиязы кылып чорудар.

Поляр станциязында азы ыраккы эжиндириишкинде суднода тургустунган соңгулда участогунга участок комиссиязын байдалга дүүштүр, поляр станциязының удуртукчузу, судноның капитаны бо чүүлдүн бирги чүүлүнде доктааттынган үе-хуусаада, а онза таварылгаларда — соңгулдалар хүнүнге чедир беш хонуктан орай эвес үеде хевирлеп тургузар.

Россия Федерациязының девискээринден дашкаар тургустунган соңгулда участогунга участок соңгулда комиссиязын Россия Федерациязының ол чогуур дипломаттыг толээ черинин азы консул албан черинин удуртукчузу, азы Россия Федерациязының девискээрден дашкаар турар шериг кезээниң командири хевирлеп тургузар.

Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга бүрүткеттирген кандидат бүрүзү участок соңгулда комиссиязының бүрүзүнге соңгулда комиссиязының чөвүлээр эргелиг бир-биз кежигүнүн томуйлаар эргелиг. Соңгулдалар хүнүнде кандидат бүрүзү, соңгулда каттыжыышкыны бүрүзү, соңгулда блогу бүрүзү чогуур соңгулда комиссияларынга бир-бир хайгааракчыны томуйлаар эргелиг, соңгулдалар болур бажыңга бадылаашкынның эгезинден, бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында документилерни белеткээриниң төнчүзүнге чедир турар болгаш ол документилернин шынзыттынган хоолгаларын ол алыр эргелиг.

15 чүүл. Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын белеткеп болгаш эрттирип турар үеде федералдыг хоойлулар-биле доктааттынган бодунуң бүрүн эргелериниң хемчээлинге:

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын удуртур;

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын белеткеп болгаш эрттирип турар үеде хоойлужудулганың сагыттының турарының контролюн боттандырар, бо Федералдыг хоойлунуң чангыс аай ажыглалын хандырар;

бо Федералдыг хоойлуну ажыглаарының айтыырларының талазы-биле Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын белеткээрин болгаш эрттирерин боттандырып турар шупту соңгулда комиссияларынга күүседири албан саавыларны болгаш өске-даа нормативтиг актыларны парлаар;

соңгулда блоктарын бүрүткээр;

Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга кандидаттарны болгаш оларның бүдүреттирген кижилерин бүрүткээр;

кандидаттарга болгаш оларның бүдүреттирген кижилеринге доктааттынган хевир-майыктың шынзылгаларын тыпсыр;

Россия Федерациязының Президентизинин албан-дужаалынга шупту кандидаттарга соңгулда мурнунуң ажыл-чорудулгазынга ден эрге-хоойлу байдалдарын сагыырын хандырар;

ламыларның болгаш ведомстволарның, күүсекчи эрге-чагырганың өске-даа органнарының болгаш тус чер бот-башкарылгазының органнарының соңгулдалар белеткээри база эрттирери-биле холбашкан айтыырлар талазы-биле дыннадыгларын алыр;

соңгулда бюллетенинин, соңгукчулар даңзызының болгаш өске-даа соңгулда документилеринин хевирин доктаадыр;

соңгулда бюллетенинин орус ыылга сөзүглелин доктаадыр;

соңгулда комиссияларының таңмаларының хевир-майының болгаш соңгулда документилерин кайнаар-бир шилчидериниң база кадагалаарының чурумун доктаадып бадылаар;

соңгулдаларны белеткээриниң болгаш эрттиреринiң оларның бүрүн эргелериниң үезинде соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын хандырарынга федералдыг бюджеттен тускайлаттынган акша-херенгинин хуваар, айыттынган акша-херенгиниң тускай сорулгаларга шын ажыглаарын контрольдаар;

соңгулда комиссияларының оран-сава, транспорт, харылзаа-биле хандыртынганын контрольдаар болгаш соңгулдаларның материал-техниктиг хандырылгазының өске-даа айтыырларын сайгарар;

адаанда турар соңгулда комиссияларының шиитпирлеринге болгаш ажыл-чорудулгазынга (олутпай чоруунга) хамаарыштыр хомудалдарны (билдириишкиннерни) сайгарар болгаш хомудалдар (билдириишкиннер) талазы-биле үндезиннинг шиитпирлерни хүлээп алыр;

бадылаашкын түңнелдерин эңмелеп-сексеңдээриниң чангыс аай чурумун доктаадыр;

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының түңнелдерин тодарадыр болгаш оларны парлалгага чыыдар; соңгулдалар белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан документилерни архивтерге дамчыдар;

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле катап бадылаашкынны организастаар;

бо Федералдыг хоойлуга болгаш «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының оон бүрүн эргелериниң хемчээлинге хүлээп алган шиитпирлерин бүгү күрүне органнары, тус чер бот-башкарылгазының органнары, хой-ниити каттыжыышкыннары, күрүне бүдүрүлгелери, албан черлери болгаш организациялар, оон-биле кады оларның албан-дужаалдыг кижилери албан күүседир.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы боду тускай албан езузунуң парлалга органныг.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы юридиктиг эрге-байдалдыг болгаш доктаамал үндезинге ажылдаар.

16 чүүл. Россия Федерациязының субъектизиниң соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

Россия Федерациязының субъектизиниң соңгулда комиссиязы:

Россия Федерациязының субъектизиниң девискээринде соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын аайлап-башкарар;

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының болгаш Россия Федерациязының субъектизиниң күрүне эрге-чагырга органнарының кады ажылдажылгазын хандырар;

Россия Федерациязының субъектизиниң девискээринде соңгулдаларны эрттирип турарының хоойлу езузаар болурунга контрольду боттандырар;

Россия Федерациязының чогуур субъектизиниң девискээринде соңгулда бюллетеньнерин белеткээрин болгаш оларның-биле девискээр соңгулда комиссияларын хандырарын боттандырар;

Россия Федерациязының ол субъектизинде адаанда турар соңгулда комиссияларының шиитпирлеринге болгаш ажыл-херектеринге (олутпай чоруунга) хамаарыштыр хомудалдарны (билдириишкиннерни) сайгарар болгаш хомудалдар (билдириишкиннер) талазы-биле үндезиннинг шиитпирлерни хүлээп алыр;

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын белеткээринге болгаш эрттиреринге тускайлаттынган акша-херенгини девискээр соңгулда комиссияларынга хуваар болгаш Россия Федерациязының субъектизинин девискээринге ол акша-херенгини тускай сорулгалыг шын ажыглаарынга контрольду боттандырар;

Россия Федерациязының субъектизинин девискээринге соңгулда участоктарының чангыс аай дугаарлаашкының доктаадыр;

Россия Федерациязының субъектизинин девискээринге Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларынга бадылаашкыннарның түңнелдерин тодарадыр болгаш оларны Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязынче дамчыдар;

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының болгаш Россия Федерациязының субъектизинин күрүне эрге-чагырга органнарының кады ажылдажылгазын хандырар;

Россия Федерациязының субъектизинин девискээринге соңгулдаларны эрттирип турарының хоойлу езузаар болурунга контрольду боттандырар;

Россия Федерациязының чогуур субъектизинин девискээринге соңгулда бюллетеньнерин белеткээрин болгаш оларның-биле девискээр соңгулда комиссияларын хандырарын боттандырар;

Россия Федерациязының ол субъектизинде адаанда турар соңгулда комиссияларының шиитпирлеринге болгаш ажыл-херектеринге (олутпай чоруунга) хамаарыштыр хомудалдарны (билдириишкиннерни) сайгарар болгаш хомудалдар (билдириишкиннер) талазы-биле үндезиннинг шиитпирлерни хүлээп алыр;

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын белеткээринге болгаш эрттиреринге тускайлаттынган акша-херенгини девискээр соңгулда комиссияларынга хуваар болгаш Россия Федерациязының субъектизинин девискээринге ол акша-херенгини тускай сорулгалыг шын ажыглаарынга контрольду боттандырар;

Россия Федерациязының субъектизинин девискээринге соңгулда участоктарының чангыс аай дугаарлаашкының доктаадыр;

Россия Федерациязының субъектизинин девискээринге Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларын белеткээринге болгаш эрттиреринге контрольду боттандырар болгаш чурттакчы чонга участок соңгулда комиссияларының адрестерин база дугаарларын дыңнадып чедирер;

чогуур девискээрге участок соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын аайлап-башкарар, ол соңгулда комиссияларының шиитпирлеринге болгаш ажыл-чорудулгазынга (олутпай чоруунга) хамаарыштыр хомудалдарны (билдириишкиннерни) сайгарар болгаш ол хомудалдар (билдириишкиннер) талазы-биле үндезиннинг шиитпирлерни хүлээп алыр;

бадылаашкын түңнелдерин эңмелеп-сексеңдээриниң чангыс аай чурумун доктаадыр;

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының түңнелдерин тодарадыр болгаш оларны парлалгага чыыдар; соңгулдалар белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан документилерни архивтерге дамчыдар;

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле катап бадылаашкынны организастаар;

бо Федералдыг хоойлуга болгаш «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының оон бүрүн эргелериниң хемчээлинге хүлээп алган шиитпирлерин бүгү күрүне органнары, тус чер бот-башкарылгазының органнары, хой-ниити каттыжыышкыннары, күрүне бүдүрүлгелери, албан черлери болгаш организациялар, оон-биле кады оларның албан-дужаалдыг кижилери албан күүседир.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы боду тускай албан езузунуң парлалга органныг.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы юридиктиг эрге-байдалдыг болгаш доктаамал үндезинге ажылдаар.

17 чүүл. Девискээр (район, хоорай болгаш өске-даа) соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери.

Девискээр (район, хоорай болгаш өске-даа) соңгулда комиссиязы:

чогуур девискээрге Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларын белеткээринге болгаш эрттиреринге контрольду боттандырар болгаш чурттакчы чонга участок соңгулда комиссияларының адрестерин база дугаарларын дыңнадып чедирер;

чогуур девискээрге участок соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын аайлап-башкарар, ол соңгулда комиссияларының шиитпирлеринге болгаш ажыл-чорудулгазынга (олутпай чоруунга) хамаарыштыр хомудалдарны (билдириишкиннерни) сайгарар болгаш ол хомудалдар (билдириишкиннер) талазы-биле үндезиннинг шиитпирлерни хүлээп алыр;

соңгулдалар белеткээриниң болгаш эрттиреринiң сан-хөө хандырылгазынга, оларның бүрүн эргелериниң үезинде соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын хандырарынга федералдыг бюджеттен тускайлаттынган акша-херенгини хуваар, айыттынган акша-херенгиниң тускай сорулгаларга шын ажыглаарын контрольдаар;

соңгулда комиссияларының оран-сава, транспорт, харылзаа-биле хандыртынганын контрольдаар болгаш соңгулдаларның материал-техниктиг хандырылгазының өске-даа айтыырларын сайгарар;

адаанда турар соңгулда комиссияларының шиитпирлеринге болгаш ажыл-чорудулгазынга (олутпай чоруунга) хамаарыштыр хомудалдарны (билдириишкиннерни) сайгарар болгаш хомудалдар (билдириишкиннер) талазы-биле үндезиннинг шиитпирлерни хүлээп алыр;

бадылаашкын түңнелдерин эңмелеп-сексеңдээриниң чангыс аай чурумун доктаадыр;

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының түңнелдерин тодарадыр болгаш оларны парлалгага чыыдар; соңгулдалар белеткээри болгаш эрттирери-биле холбашкан документилерни архивтерге дамчыдар;

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле катап бадылаашкынны организастаар;

бо Федералдыг хоойлуга болгаш «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының оон бүрүн эргелериниң хемчээлинге хүлээп алган шиитпирлерин бүгү күрүне органнары, тус чер бот-башкарылгазының органнары, хой-ниити каттыжыышкыннары, күрүне бүдүрүлгелери, албан черлери болгаш организациялар, оон-биле кады оларның албан-дужаалдыг кижилери албан күүседир.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы боду тускай албан езузунуң парлалга органныг.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы юридиктиг эрге-байдалдыг болгаш доктаамал үндезинге ажылдаар.

18 чүүл. Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

Участок соңгулда комиссиязы:

чурттакчы чонга участок соңгулда комиссиязының турар черинин болгаш оон ажылдаар үезинин дугайында, а ол ышкаш бадылаашкынның хүнүнүң база черинин дугайында чарлап дыңнадыр;

соңгулда участогунуң талазы-биле соңгукчуларның даңзызын тургузар;

соңгукчуларның даңзызы-биле соңгукчуларның таныжылгазын эрттирер, соңгукчулар даңзызының частырыглар база тодаргай эвес чүүлдер дугайында билдириишкиннерни сайгарар болгаш аңаа чогуур өскерилгелерни киирер дугайында айтыырны шиитпирлээр;

бадылаашкынга оран-балгаттын, бадылаашкын хааржактарының болгаш өске-даа дериг-херекселдеринiң белеткелин хандырар;

соңгулда участогунуң девискээринде соңгулда мурнунуң агитация материалдарының таарыштыр тургусканының чурумнарын сагааның контрольдаар;

соңгулда хүнүнде соңгулда участогунга бадылаашкынны организастаар;

соңгулда участогунга Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының үезинде бадылаашкынның санаашкының чорудар, бадылаашкыннарның түңнелдерин үндүрер;

Федералдыг бо хоойлунуң үрээшкиннеринге хамаарыштыр хомудалдарны (билдириишкиннерни) сайгарып көөр болгаш аңаа хамаарыштыр үндезилелдиг тайылбырлыг шиитпирни хүлээп алыр;

Федералдыг бо хоойлуга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелериниң хуусаазы Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының түңнелдерин албан езузу-биле парлаанының соонда доостур.

18 чүүл. Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

Участок соңгулда комиссиязы:

чурттакчы чонга участок соңгулда комиссиязының турар черинин болгаш оон ажылдаар үезинин дугайында, а ол ышкаш бадылаашкынның хүнүнүң база черинин дугайында чарлап дыңнадыр;

соңгулда участогунуң талазы-биле соңгукчуларның даңзызын тургузар;

соңгукчуларның даңзызы-биле соңгукчуларның таныжылгазын эрттирер, соңгукчулар даңзызының частырыглар база тодаргай эвес чүүлдер дугайында билдириишкиннерни сайгарар болгаш аңаа чогуур өскерилгелерни киирер дугайында айтыырны шиитпирлээр;

бадылаашкынга оран-балгаттын, бадылаашкын хааржактарының болгаш өске-даа дериг-херекселдерниң белеткелин хандырар;

соңгулда участогунуң девискээринде соңгулда мурнунуң агитация материалдарының таарыштыр тургусканының чурумнарын сагааның контрольдаар;

соңгулда хүнүнде соңгулда участогунга бадылаашкынны организастаар;

соңгулда участогунга Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының үезинде бадылаашкынның санаашкының чорудар, бадылаашкыннарның түңнелдерин үндүрер;

Федералдыг бо хоойлунуң үрээшкиннеринге хамаарыштыр хомудалдарны (билдириишкиннерни) сайгарып көөр болгаш аңаа хамаарыштыр үндезилелдиг тайылбырлыг шиитпирни хүлээп алыр;

Федералдыг бо хоойлуга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелериниң хуусаазы Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының түңнелдерин албан хуузу-биле парлаанының соонда 30 хонук эрткенде дужер.

Девискээр болгаш участок соңгулда комиссияларының чөвүлежир бадылаар эргелиг кежигүннериниң бүрүн эргелери ол соңгулда комиссияларының бүрүн эргелериниң хуусаазы-биле кады денге доостур.

20 чүүл. Соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазының ажык-чарлыы

Соңгулда комиссиязының ажыл-чорудулгазын ажык-чарлыг болгаш хойге коску боттандырып чорудар. Соңгулда комиссияларының хуралдарынга Россия Федерациязын Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттар болгаш оларның бүүреттирген кижилери, соңгулда каттыжыышкыннарының, соңгулда блоктарының, соңгукчуларның инициативчи белүктериниң бүрүн эргелиг төлээлери болгаш массалыг информация чепсектериниң төлээлекчилери киржип болур.

Соңгулда комиссиязының шиитпирлерин парлалгага парлаар болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектеринге дамчыдар.

Соңгулда комиссиялары кандидаттарны бүрүткээниң түңнелдерин, оларның намдарының сан-медээлерин, тус-тус кандидаттар талазы-биле бадылаашкынның түңнелдерин азы Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының түңнелин хамаатыларга чарлап дыңнадыр.

Бадылаашкын хүнүнде участок соңгулда комиссиязының ажылының эгелээни үезинден бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында документилерни долдуруп доозарынга чедир соңгулда участоктарынга кандидаттарның, хой-ниити болгаш соңгулда каттыжыышкыннарының, соңгулда блоктарының чорутканы хайгааракчылар, даштыкы (чурттар аразының) хайгааракчылар, а ол ышкаш массалыг информация чепсектериниң төлээлекчилери туруп болур эргелиг. Даштыкы (чурттар аразының) хайгааракчылар боттарының ажыл-чорудулгазын федералдыг хоойлуларга дүүштүр боттандырып чорудар.

Хайгааракчының бүрүн эргелерин ооң эрге-ажыктарын төлээлеп турары кандидат, хой-ниити азы соңгулда каттыжыышкыны, соңгулда блогу бижимел-биле шынзыткан турар ужурлуг, аңаа ооң адын, фамилиязын база адазының адын, чурттап турар черин, а ол ышкаш ооң баары соңгулда участогунуң дугаарын айытқан турар. Ук документ паспорту (ону солуур хууда шынзылганы) көргүскенде, чүгле ынчан күштүг. Хайгааракчының соңгулда участогунга баарының дугайында баш удур дыңнадыры негеттинмес.

Хайгааракчының эргелери:

бадылаашкын өрээлинге кадыының байдалы-биле азы хүлээп көөр чылдагаан-биле кели албас соңгукчуларның бадылаашкынының үезинде аңаа турар;

соңгукчуларның даңзызы-биле таныжар;

соңгулда комиссиязынга саналдарны киирип, сагындырыларны бээр;

участок соңгулда комиссиязының хөделиишкиннерин (хемчег албаның) девискээр соңгулда комиссиязынга хомудаар.

Участок соңгулда комиссиязының ажыл-чорудулгазынга киржири хоруглуг. Хайгааракчыларның сагындырыларын болгаш саналдарын участок соңгулда комиссиязының даргазы, а эргежок чугула апарганда — участок соңгулда комиссиязының хуралынга сайгарып көөр.

21 чүүл. Соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын организастаары

Соңгулда комиссиязының хуралы бир эвес ында соңгулда комиссиязының шиитпирлеп бадылаар эргелиг кежигүннериниң хөй кезии киржип турар болза, күштүг болур эргелиг. Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының хуралы, бир эвес ында Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының шиитпирлеп бадылаар эргелиг кежигүннериниң үштүң ийи кезиинден эвээш эвези киржип турар болза, күштүг болур

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының дугайында Федералдыг Хоойлу

(Эгези 2-ги арыда).

миссиязының шиитпирлежип бадылаар эргелиг кежигүнериниң ниити санының хөй кезииниң бадылаашкыны-биле хүлээп алыр.

Өске соңгулда комиссияларының соңгулда комиссиязының даргаазы, даргазының оралакчызы, секретарын соңгаанының дугайында, соңгулдаларның белеткелиниң болгаш эрттириниң сан-хөө хандырылгазыны айтырыгларының талазы-биле, бадылаашкыннарның түңнелдерин доктаалының дугайында шиитпирлерин база соңгулда комиссияларының шиитпирлежип бадылаар эргелиг кежигүнериниң ниити санының хөй кезииниң бадылаашкыны-биле хүлээп алыр.

Соңгулда комиссиязының шиитпирлерин соңгулда комиссиязының даргазы база секретары ат салыр.

Соңгулда комиссиязының хүлээп алган шиитпири-биле чөпшээрешпес соңгулда комиссиязының кежигүнери тускай өнза бодал-саналын бижимел хевирге илередир эргелиг, ону соңгулда комиссиязының даргазы үстүнде турар соңгулда комиссиязынга үш хонук хуусаадан орайтатпайн, а соңгулда хүнүнге чедир үш хонук артканда база соңгулда хүнүнде доп-дораан дыннадыр.

Соңгулда комиссиязының федералдыг хоойлуларга чөрүшкек кылдыр азы доктааткан бүрүн эргелерин соңгулда комиссиязы артык көрүп хүлээп алган шиитпирлерин үстүнде турар соңгулда комиссиязы азы суд солуур.

Соңгулда комиссиязының хуралын соңгулда комиссиязының даргазы азы ооң даасканы-биле дарганың оралакчызы чыылдырар болгаш эрттирер. Соңгулда комиссиязының хуралын, ол ышкаш соңгулда комиссиязының шиитпирлежип бадылаар эргелиг кежигүнериниң үштүн биринден эвээш эвес кезииниң негелдези-биле эрттирер.

Соңгулда комиссиязының хуралдарыга хомудалдарны (билдириишкиннерни) сайгарып көрүп турар үеде соңгургалдыг талаларның төлээлекилери киржир эргелиг.

Доктаамал үндезинге ажылдап турар соңгулда комиссиязының даргазы, дарганың оралакчызы болгаш секретары, а ол ышкаш соңгулда комиссиязының шиитпири-биле, ооң шиитпирлежип бадылаар эргелиг кежигүнериниң хуралга киришкеннериниң аная бөдүүн

Төрүттүнгениниңден бээр 70 харлаанынга уткуштур

ИВИ МУНГАН СЕВЬЯН ВАЙНШТЕЙН

«Тыва Республиканың эртеминиң алдарлыг ажылдакчызы», Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Хүндүлел бижиндиле шаңнаткан төөгү эртемнериниң доктору, Россияның Эрдемдер академиязының профессору болгаш 250 ажыг эртем-шинчилел ажылдарын бижигилээн Севьян Израилевич Вайнштейнниң төрүттүнгениниң 70 харлаанынга бараалгаткан чүүл.

ТӨРҮТТҮНГЕНИ, СУРГУУЛДААНЫ

Куш уялыг дижир. Ынчаарга кижи база уялыг, ол болза төрүттүнген чери-дир. Севьян Израилевич Вайнштейн 1926 чылдың апрель 12-де Москва хоорайга философ эртемден, профессор Израиль Яковлевич Вайнштейнниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Ол эртемленнинг «чоннуң дайзыны» деп нүгүлдээш, боолап шиткен, ооң актыг адын арат чонга сөөлүүредир агартып чарлаан. Аразы болза Фрида Израилевна Литвин-Вайнштейн башкы кижи чораан.

Севьян Вайнштейн өөренирингге салымныг ool турган. Школаны тергиин эки доскаш, Москванын М. В. Ломоносов аттыг күрүне университединиң төөгү факультединиң сургуулу апарган. Ийиги курска тургаш, эртем ажылы бижээш, тускай шаанал четтирген. 1948 болгаш 1949 чылларда Эртемнер академиязының шинчилел бөлүүнге каттыжып алгаш, Соңгу чүктүң биче буурай чоннарының амыдыралынга холбашкан материалдар чыгжып турган. Туруглуг Тунгустуң чоогунда чурттап чоруур, мыныңай төкер чеде берген кеттернинг дугайында шинчилел ажылын бижээн. Кеттер-биле холбаалыг болгу дег кижилер тожулар дээрзин ол ынчан угаан биле берген. Кеттернин амыдыралы дыка түрүнги болгаш кылыр четкенин ССРЭ-нин Чазаандыва дыңнадып бижиирге, Севьян Вайнштейнни университеттен үндүрген. Ооң соонда тускай комиссия кеттерге чеде бергеш, хынап көөрге, Вайнштейн шынын сөглээн болган, ынчангаш ону 1949 чылда катап агартып каан, ооң соонда улаштыр өөрени берген. Москва университедин Вайнштейн дооскаш, кайнаар баарын, кандыг ажыл кылырын боданы берген.

МУЗЕЙГЕ АЖЫЛДААНЫ

Москва университедин дооскаш, Севьян Вайнштейн тускай шилилгени кылгаш, Тываже аттаныпкан. 1950-1955 чылларда Севьян Израилевич тыва чоннуң узун төөгүзүнүң төвү болур Алдан-Маадыр аттыг музейге улуг эртем ажылдакчызы бооп ажылдап турган. Кырганнар-биле даады ужуражып, оларның төөгү чугааларын чыып бижип турган. Ырак-узак кожуннарже үүлүп, тыва чоннуң ховар дээн эт-севин чыып турган. Төп музейге онзагай делгелгелерни кылгылаан. Тыва чоннуң ховар төөгүзү чер иштинде чыдар хорумнарда, базырыктарда чаштып чыткылаар. Ынчангаш чай дүжерге-ле, чер казып ажылдаар турган. Чаңгыс чижек, Улуг-Хем кожуннуң девискээринде Сыын-Чүрек дагның чанында эрги хорум хөөрнү казып тургаш, шагда-дүптеги гуннар үезинде чурттап чораан тыва аймактарның төөгүзүнге хамааржыр материалдарны тыпкан.

Төп музейге ажылдап тургаш, Севьян Вайнштейн тыва чоннуң бурун шагла эдилеп чораан эт-севин болгаш культуразын кажан-кезээде камгалаар деп тургаш, партияның Тыва обкомунуң удуртукчулары-биле маргылдаа кылган, ооң соонда комсомолдан үндүрткен. Сталин башкы өлген соонда, 1953 чылда ону база катап комсомол кежигүнүнге арттырып каан, чүге дээрге тыва чоннуң бурунгу төөгүзүн аныяк салгалга камгалап арттырары чөптүг херек болган.

ВАЙНШТЕЙННИҢ ИВИ МУНГАНЫ

Тываның ең ырак кожууну Тожуже чоруурун Севьян Вайнштейн шилип алган. Ивижилер аразынга чеде берген. Иви мунар ужурга таварышкан. Иви мунары чадаг-терге мунары-биле дөмей деп бодаан. Севьян чоокшулай бээрге, иви былдаар болган. Бир-ле дидимнени бергеш, ивини мунуптарга, кежи мытпыраш диген, оон бир миннип кээрге, черде чыдаар болган. Ивижи аңчыдан иви мунарын айтырып алгаш, Өдүген-Тайгага чеде берген. Ивижилерниң турлаан, чадырларын кезип, оларның амыдыралын шинчилеп шаг болган. Вайнштейн иви мунуп алгаш, Тожуну бир кылдыр кезээн. Тывызыктар, ырлар, хамнар алгыштары, торулгаларны чондан чыып бижигилээн. Бир кол чедиишкини—Вайнштейн тывалап өөренип алган. 1956 чылда Севьян Вайнштейн кандидат ат алыр диссертацияны бижээн болгаш камгалаан. Ооң адын мынча дээр: «Тувинцы — тоджинцы: Историко этнографические очерки». Ивини хөлге кылгаш, Тожуну бир кылдыр эргип кезээш, Севьян Вайнштейн эртем адын чедип алган. Аңчы кижи биле эртемден кижиниң салым-чолунда дөмей чүве черле бар!

ВАЙНШТЕЙННИҢ ХЕМЕЛЕП ЧОРААНЫ

1955 чылдан, 1959 чылларда Севьян Израилевич Вайнштейн бистиң бир алдарлыг черивис Тыва дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунга улуг эртем ажыллакчызы бооп ажылдаан. Кыжын боорга, эртем ажылын бижиир турган. Чай боорга, эртем ажылынга чугула херек материалдарны чыыр турган.

Тывалап болза Хүнгүртү, орус аян-биле Кунгуртуг суурга Вайнштейн чеде берген. Ооң бодалында Тере-Хөл шивээзи бир-ле чажыт уткалыг болган. Чажыт чүвени чонга ажыдын бээри—эртемден кижиниң бир кол сорулгазы болгай. Ол шивээ хөлдүң ортузунда турар, ынаар чедери дыка берге. Кунгуртуг суурнуң чону тывалаар, орустаар, моолдаар болгаш тожуларның аяныбиле база чугаалажыр болган.

Эш-өөрүн эдертип алгаш, хөл кыдыынга чедип кээрге, хыыргыыш аразында чарык хеме чыткан. Аңчы акый хорун турда-ла, Вайнштейн ол хемеге олурупкан. Ол аңчыга хемени эштиртип алгаш, боду демир-хууң тудуп алгаш, шенеп көрген. Хеме иштинде сугну удур ускаш, хөлче төп чорааш, эрги шивээ чанынга келген. Ооң соонда ийи хүнзедир хер-херекселин, ажын-чемин чарык хемеге салып тургаш, эрги шивээ чанынга чедирип алганнар. Тере-Хөлдүң шивээзин казып шинчилээн. Ооң түүнелли болза, 8 векте олаа-кавыга тергиидеп турган уйгурларның хааны Моюн-Чурнуң ордузу болган.

ДОКТОР ВАЙНШТЕЙН

1959 чылдан эгелээш, Севьян Израилевич Вайнштейн Москва хоорайга чурттай берген, Россия академиязының этнология болгаш антрология институдунуң эртем ажылдакчызы бооп амга чедир ажылдап турар. Тыва чоннуң төөгүзүнге Севьян Вайнштейн эмин эртпип хандыкшаан болгаш 1969 чылда төөгү эртемнериниң доктору ат чедип алыр ажылын камгалаан. Ооң ады бодур: «Происхождение и историческая этнография тувинского народа», азы «Тыва чоннуң тывылганы болгаш төөгүлүг этнографиязы».

Коммунистиг террор тергиидеп турар үеде биче буурай кижилерниң төөгүзүн, этнографиязын болгаш дылын хандыр өөренир чорук кызагдады берген турган, харын-даа национал школаларга төрээн дылдың шагын безин кызырып эгелээн турган. Амты үеде, ылаңгыя бистиң Тыва Республикада, тыва этнографияны школаларда болгаш дээди чергениң өөредилге черлеринде шымбай өөренип эгелей берген. Школачыларга, студентилерге, аспирантыларга болгаш этнолог башкыларга Севьян Вайнштейн доктор диссертациязынга үндезилээн бо ному кончуг ужур-дузалыг, балдыр дыңзыг чүве болза, тыва дылче очулдуруп болур.

Тывалар шынын сөглээн: «Төөгүзүн билбес кижи дөңгүр көк буга».

УРАН ЧҮҮЛГЕ ХАНДЫКШЫЛЫ

Доктор Вайнштейн дашты дылдарны шыырак билир. Ынчаарга ол эртемден Тывага чедип келгеш, тыва дылдың ыр аянныг онзагай үннерлиин кедергей сонуургаан. Сыырытыр, хөөмейлээр, каргыраалаар, борбаңнадыр кижилерниң болгаш тус-тус аялгалыг хамнаар хамнарның алгыштарын Севьян Вайнштейн үн бижиир хуулгаазын машинага бижидип, оларның бойдус чаяаган онзагайын шинчилеп көрген.

Доктор Вайнштейн тыва дарганнарның болгаш тыва шеверлериниң ыыштан, чонар-даштан, демирден, хөмден янзы-бүрү уран-шевер ажылдар кылырын бир улуг октаргай кылдыр үнелеп көрген. Музейниң бир тар өрээлинге чурттап тургаш, уран-шеверлерни бодундува чалап эккелгеш, оларныбиле кады чурттап, оларның чүну-чүну үүден кылырын өөренип, шинчилеп, таныжып турган. Алдарлыг шевер Хертек Тойбу-Хаа бистиң бажыңывыска кирип келгеш, Вайнштейн сугга чурттап турганын чугаалап органын дыңнаан мен.

Тыва чоннуң уран үүлүнге тураскааткан эртем-шинчилел ажылын Севьян Израилевич Вайнштейн бижээн болгаш чурук-хөрүктүг, каастала-шимелделиг ном кылдыр үндүрген. Ол номнуң ады бо-дур: «История народного искусства Тувы», азы «Тываның уран чүүлүнүң төөгүзү».

Этнолог башкыларга, студентилерге болгаш аспирантыларга таарымчалыг болурун барымдаалааш, база ол номнарны библиотекалардан дүрген тып алырынга эптиин көргеш, орус аттарын хевээр арттырдым.

ОЙТУЛААШТААР ВАЙНШТЕЙН

Севьян Вайнштейн тыва чонга кончуг ынак. Ооң бир херечизи болза, коммунистиг террор үезинде хоруглуг турган ойтулааш дугайында материалдарны кырганнардан чыып тургаш, тыва чоннуң шак ол бурунгу культуразының дугайында бир эртем ажылын дидими-биле бижээн. Ол чүүл 1964 чылда № 2 «Советская этнография» сеткүүлге парлаттынган. Ооң ады бо-дур: «К истории ранних форм семейно-брачных отношений: «Ойтулааш у тувинцев».

ХАМНААР ВАЙНШТЕЙН

Василий Васильевич Радловтуң, Николай Федорович Катановтуң сөөлүнде, тыва хамнарның бурунгу культуразы хамнар алгыштарында чаштып чыдар дээрзин Севьян Вайнштейн хандыр билген болгаш кырган хамнар-биле ужурашкылаан, хамнар алгыштарын чыып бижигилээн, оларны орус дылче боду очулдурган. Тыва хамнар дугайында шинчилел ажылдарын бижигилээн.

Тыва чоннуң Москва чурттуг эртемден оглу Севьян Израилевич Вайнштейн узун назы назылаар болзун, моон соңгаар-даа кайгамчыктыг эртем-шинчилел ажылдарын бижигилээр болзун.

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАН.
Тыва хамнар нинтилели «Дүңгуриүң» Президентизи.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮНЕР-БИЛЕ!

Бистиң күдээвис Николай Кыргысович СУВАН-ООЛ апрель 10-да мугур 50 харлаар. Ол 2 оолдуң, 1 кыстың энерелдиг ынак ачазы. Күш-ажылчы баштайгы базымын Улуг-Хем кожуунуң «ҮТКА-ның 25 чылы» совхозтуң Арыскан салбырынга сүт сөөртүр машинаның чолаачызы болганы-биле ажылдап эгелээн. 30 чылдар дургузунда чолаачылап келген үезинде чеже тонна сүт болгаш өскедаа чүүктү малчын коданнарга чедирип, сөөртпээн дээрил! Бистиң күдээвис ажылынга кызымак, топтуг-томаанныг, биче сеткилдиг кижи.

Күдээвистиң 50 харлааны-биле байыр чедирип, кадыкшылды йөрээвишаан, өг-бүлезинге болгаш бодунга аас-кежикти күзедивис!

Кызылда төрелдери Б. К. Салчак, В. Ч. Көк база дуңмалары.

ЧАРЛААЛДАР

Улусчу эмнээшкин төвүнде

Төптүң психологтуг албанының ажылдакчылары күзелдиг кижилерге арарынга, ижин-баар аарыгларынга, сагыш-сеткилдиң оожургалын чедип алырынга, арагага хандыкшылды чидиреринге дуза көргүзүп турар дээрзин чарлап тур.

Адрезивис: Кызыл, Комсомольская, 37; 1, 7, 10, 5 дугаарлыг кабинеттер, телефон № 2-43-72.

РОССИЯНЫҢ УРУГЛАР ФОНДУЗУНУҢ ТЫВАДА САЛБЫРЫ

1996 чылдың апрель 12-де 17 шакта республикада дүлей уруглар школа-интернадынга дыңнаарынга херектиг даштыкы аппараттар садып бээр сорулга-биле

АЧЫ-БУЯН АКЦИЯЗЫН

филармонияның концерт залынга эрттирер. **Программазында:**

1. Өөреникчилерниң кылган ажылдарының делгелгези.
2. «Саян» ансамблиниң ат-сураглыг артистериниң, «Аян» шоу-бөлүктүң болгаш «Дэнс-класс» танцы бөлүүнүң киржилгези-биле концерт болур.

Билет өртээ 7000 рубль.

Харылзажыр телефоннар: 2-40-24, 3-16-56, 3-68-71, 3-62-19.

«МОСКВИЧ» техниктиг хандырылга станциязы чалап тур

Машинаның соңга шилдери (Россияда эң эки шил заводтарының бирээзи Борск хоорайда шил заводу): ВАЗ-2101 (01-07) мурнуку шил — 220000 рубль, соңгу — 210000 рубль, ВАЗ-2109 (09) мурнуку — 360000 рубль, хүнден камгалалдыг шил (триплекс) — 560000 рубль, ГАЗ-24 (31029) мурнуку шил — 330000 рубль, ГАЗ-4301 мурнуку шил — 390000 рубль, «Москвич-408» (412) мурнуку шил — 290000 рубль, хүнден камгаланыр шил—460000 рубль, «Москвич-2141» мурнуку шил — 360000 рубль, хүнден камгалалдыг шил — 560000 рубль, УАЗ-469 — 170000 рубль, УАЗ-3151 — 370000 рубль, УАЗ-450 (452)—390000 рубль.

Садып алырының чуруму: шилчиткен акша-биле алыр болза, өртээнге 10000 рубль немей төлээр. Туда санажылга-биле 10 шилден хөйну алыр болза, 10% чиигелделиг.

Садып алыкчыларны дараазында адресте манап тур бис: **Кызыл, Интернациональная кудумчузу, 115, «Москвич» техниктиг хандырылга станциязы, 2-ги каът, телефоннар 3-85-67, 3-81-23.**

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим киживис, ачавыс Олег Лопсанчапович Оттук-оолду сөөлгү оруунче үдеп, орнукшударынга улуг дузаны көргүскен Тыва Республиканың Дээди Хуралынга, республиканың КАИ ажылдакчыларының коллективинге, эш-өөрүвүске, төрелдериске чүрээвис ханызындан четтиргенивисти илергейлеп тур бис.

Оттук-оолдарның өг-бүлези.

Чөөн-Хемчик кожуунуң Хорум-Даг колхозунга адазының соон салгап, трактористеп, малчыннап чораан бистиң эргим дуңмавыс, акывыс база аваазының ынак оглу, бир оолдуң, 4 кыстың энерелдиг эргим ачазы, кады чурттап орган эжиниң чоленгиижи Тарас Дары-Базыр оглу Монгуш бо чылдың февраль 29-та өскениң чоруун кылып чоруткаш, хай-бачыттыг озал-ондакка таварышкаш, ээп келбейн барган. Март 1-де аар кемдээшкиннигг болза-даа амы-тыныг турда, кожуун эмнелгезиниң кезин эмнээр салбырынга эккелген. Организм суларап баксыраанының түүнелинде эм хүлээп албастай бээрге, март 2-де 30 харлап чораан аныяк, чараш назынында шыдашпайн баргган.

Оглувусту эмнеп турган эмчилерге, эмнер тып, дузалашкан дөргүл-төрелдерге, аар-берге кажыыдалывысты үлежип, сөөлгү орукче үдешкен чонувуска, акша-көпеек, машина-балгат-биле дузаны көргүскен Хорум-Даг колхозтуң дирекциязынга, Кызыл, Сүт-Хөл, Алдан-Маадыр, Чыраа-Бажы, Кызыл-Мажалык, Чадааныдан келген төрелдериске, кудаларывыска, Чадааныңның КАИ ажылдакчыларынга, суурнуң башкылар коллективинге, садыгжыларга, эш-өөрүнге четтиргенивисти илергейледивис.

Аразы маадыр ие Сайын-маа Лопсановна, өөнүң ээзи Саида Дүрбулековна база хөй санныг чоок кижилери.

КИНО

АПРЕЛЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Ырла, Ратха, ырла!» (Индия, 2 серия-лыг) 10.00, 12.40, 15.20, 18.40 шактарда. **«Видеозал»:** «Өршээл манавадар!» (АКШ) 9.30, 13.30, 17.30 шактарда, «Плененный жар» (АКШ) 11.30, 15.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Туттуруушкунда» (АКШ) 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Элита отряды» (АКШ) 13.00, 15.00 шактарда. **«Кузээни херээжен»** (16 хардан өрү) 17.00, 19.00 шактарда.

Чөөн-Хемчик кожуунуң чагыргазы улус өөредилгезинге, эрге-чагырганың төлээлелге болгаш күүсекчи органнарынга хей чылдарда ажылдап чораан күш-ажылдың хоочуну

Хожур-оол Эрелчинович МОНГУШТУҢ

хенертен мөчээнин дыңнатпышаан, мөчээн кижиниң өг-бүлезинге, дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Башкының дуржулгазы

КИЧЭЭЛДЕРГЕ—ЧАҢЧЫЛДАР

1991 чылдың № 2 «Дефектология» сеткүүлде 6-даа 9-ка класска недир география кичээлдеринге Россияның географиязын колдадып өөренир чаа программа тургустунган. Маңаа үндезилээш тыва национал дузалал школаларынга география, биология кичээлдеринин планнаашкыннарынга Тываның дугайында билиглерни колдадырын сүмелээдир мен.

Бистин республиканың дузалал школаларының доозукчуларының Тывадан өскээр көжер аргазы колдуунда-ла чок деп болуп. Ынчангаш география кичээлдеринге тус чернин дугайында топаргай билиглерни бээр болза эки.

Кичээлдерни өөреникчилерниң боттарынын чурттап турар черинин дугайында билиглер-биле холбаарывыска, бойдустуң, ооң тургузуунун болгаш шимчээшкиннеринин дугайында болгаш география дугайында билиглерни олар эки шингээдип алыр-дыр. Ол ышкаш бойдус дугайында өөренип тургаш ооң байлактарынга камныг болур чорукту чедип алыр дээш болгаш Төрээн чуртунга ынак чорукка кижизидип турар бис.

Тыва чаңчылдарның элементилерин кичээлдерге ажыглаарга уруглар онуулуг сонуургал-биле хүлээп алыр.

Кандыг-бир теманы өөренип тура, тыва чаңчылдар дугайында билиглерге ортумаа-биле 5-10 хире минутаны чарыгдап турар болза, ажырбас деп билир мен. Чижээлээрге:

Тема:

КИЧЭЭЛДЕРГЕ АЖЫГЛААР ТЫВА ЧАҢЧЫЛДАР ДУГАЙЫНДА БИЛИГЛЕР

8 кл.

1. Дириг амытаннарны камгалаары.
Өлүрери хоруглуг аннар, куштар болгаш балыктар.

9 кл.

2. Планеталар болгаш эдеринчилер.
Хүнге, Айга үүдүүрү, тоолдар.

9 кл.

3. Сылдыстар болгаш бөлүк сылдыстар.
Дээрге, Чеди Хаанга үүдүүрү, тоолдар, тывызыктар.

6 кл.

4. Сугну камгалаары.
Сугга үүдүүрү, ону алгап-йөрээри.

8 кл.

5. Арзатан амытаннар.
Адыгга үүдүүрү, алгаары, тоолдар.

8 кл.

6. Инек болгаш ооң уксаалары.
Сүткe үүдүүрү, алгаары.

6 кл.

7. Казымал байлактарны камгалаары.
Тос артине, ол үүл?

6 кл.

8. Минералдыг суглар.
Суг бажы, аржаннар дагыыры
9. Арга-арыгны камгалаары.
Хам-ыяш, тел-ыяш дагыыры, тоолдар.
Мелиорация.
Буга бажын дагыыры.
Хой. Дүк дою.
Электар аймаа. Тарза дою.

Ольга ИРГИТ.
Черби дузалал школазының башкызы.

ДООЗУКЧУЛАРЫМ

Бирги доозукчулар... Кандыг-даа башкы бодунуң бирги доозукчуларын черле утпас, сактып чоруур. Олар аңаа чүден-даа эргим, чаптанчыг, уттундурбас! Мен хып дээн чалыы үемде 1985 чылда бирги доозукчуларымны Өвүр кожуунуң Хандагайты школазынга доостурган мен. Кажан олары институт доозуп келгеш, ап турумда, 7 класска 32 кижи турган. Меңээ ынчангы башкылар Варвара Делгер-ооловна, Ирина Ивановна дыка дузаны чедирип, чөлегириш болганнар. Ол башкыларымны дыка утпас мен.

Ынчан ең кол чөлегириш меңээ класым өөреникчилери турган деп билир мен. Чүге дээрге класста кижи бүрүзү меңээ номнун чаа арнын ашканы дег, солун, билдинмес тывызык болуп, класстан классче мээң класс удуртукчу арга-дуржулгамны өөреникчилерим байдыып, немеп келгеннер деп ам бодап сайгарып олурар мен. Бирги доозукчуларым мени хөй номчуурунче, хайгааралынче, тывынгыр-сагынгыр болурунче, кижизиг, чаагай сеткилдиг, ажык болурунче чайгаар-ла боттары албадап өөредип турганнар деп билир мен. Ынчангаш башкы кандыг болдур, өөреникчизи база ындыг болур дээн чугааны ам хандыр билип, 10 чыл болгаш, 1-ги доозукчуларым-биле ужурашкаш, оларнын школага чораан чараш аажы-чаңын эскерип, чоргаарланып олурдум. Кандыг кижини оларның аразында чок дээр — башкы, эмчи, чолаачы, малчын, садыгжы дээш-ле баар. Кижи бүрүзү болунуң салым-чолун, ажы-төлүн, өг-бүлезиң чугаалап, «четтирдим» деп чараш сөстү сөглээрге, дыка-ла өөрүнчүг чорду. Кандыг-даа белектен үнелиг ол чылыг сөстү дыңнаарга, сеткил таалап, улуг чоргаарал чайгаарла сени бүргеп, таалаар сен. Ол дээрге сээн ажылың, сээн дүн-хүн чок, уйгучыдын чок үндүрген ажылың түүнели. Ынчангаш мээн ынак бирги доозукчуларым — чалгыннарым, сеткилимниң ханызындан силерге база өөрүп четтирип амыдыралдың бергелеринге ам-даа торулбайн, төлептиг, кижизиг кижилер боорунарны күзедим.

Галина КУУЛАР.
Саглы суур.

ШАҢНАЛЫ – ШЫДЫРААА СТОЛУ

Национал оюнувус хөлшыдырааны улам сайзырадыр, аныяктар болгаш хоочуннар ортузунга ону улам хөгжүдер, кожууннар аразында спортчу найыралды быжыглаар, ең шыырак ойнакчыны илередир сорулга-биле ТР-ниң шыырак шыдыраачыларының бирээзи чорган Хопгак-Хуна Эртинеевич Сарыгларның чырык адынга тураскааткан шыдыраа маргылдаазы «Сүт-Хөл» совхозтуң төвү Кара-Чыраа суурга болуп эткен.

Маргылдаага кожууннуң сумуларындан, Чадаана хоорайдан, Чыраа-Бажы суурдан 30 ойнакчы ийи бөлүкке үстүп алган. ойнаан. Шилиттинген сес ойнакчы түннел оюнга ужурашкан. Спорт мастеринге кандидат Орлан Сарыглар (Чадаана) бирги черни, ийигизин бирги разрядчы Шолбан Монгуш (Алдан-Маадыр), үшкүзүн Орлан Ондар (Алдан-Маадыр) алган. Орлан Сарыгларны бүрүн херекселдиг шыдыраа столу-биле, ийиден сеске чедир черлерни ээлээн шыдыраачыларны 175 мундан куду 25 муң чедир рубль-биле тус-тузунда шаңнаан.

«Сүт-Хөл» совхозтуң директору Иван Монгуш, Кара-Чыраа суму чагыргазының даргазы Аргар-оол Ондар бо маргылдааны эки организастап, үш хүн иштинде шыдыраачыларны халас чемгерип, хондурганы мактанчыг.

Биче-оол ООРЖАК,
маргылдааның киржикчизи.

БОКС

Республиканың дээди мергежилдиг спорт школазының бирги чери дээш Б. С. Балчыракка тураскааткан бокска ажык маргылдаа Хандагайты суурга болуп эткен. Аная янзы-бүрү деңзинин 115 боксеру киришкен. Бо маргылдаага спорт мастери 5, спорт мастеринге кандидат 10, өскелери бирги разрядчылар киришкен.

Бо улуг маргылдаага 44 килограммдан 75 килограмма чедир аңгы-аңгы дензилерге дараазында боксерлар тиилекчилер болган: 55 килограммга Самет Самыян (Тес-Хем), 46-га — Алексей Дейнур (Тес-Хем), 51-ге — Мерген Монгуш (Кызыл), 48-ке — Эрес Сырат (Тес-Хем), 54-ке — Ромеш Ондар (Кызыл), 57-ге — Аян Ховалыг (Кызыл), 60-га — Афанасий Иргит (Бай-Тайга), 63,5-ке — Аяс Соян (Кызыл), 71-ге — Игорь Куулар (Кызыл), 75-ке Омак Шоолай (Бай-Тайга).

Маргылдаага киришкеннерден беш кижи спорт мастеринге кандидат атты чедип алган. Республика чергелиг улуг маргылдааны акшаландырып, эрттиреринге Өвүр кожуун чагыргазы, Аныяктар ассоциациязы дузаны кадып, тиилекчилерни шаңнаан.

Мадон МОНГУШ.

ШИНЧИЛГЕНИ ЫЯАП-ЛА ЭРТЕР

Тыва Республиканың Чазааның чанында халдавырлыг аарыгларга удур демисел чорудар комиссияның ээлчеглиг хуралы болуп эткен.

Аная республикада өкпе болгаш шээр аарыгларның байдалының дугайында айтырыгларны чугаалашкан. Бо аарыглар республикада дыка нептереп турарын хуралдың киржикчилери демдеглээн. 1966 чылдың баштайгы үш айларында шээр аарыг 1995 чылдың сан-чурагайларындан 10 катап ашканы илереэн. Шээр аарыг колдуунда-ла Кызыл хоорайда, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Бии-Хем кожуннарда көвүдээн бооп турар. Ол ышкаш бо аарыг дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде, бичии уруглар болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң ажыллакчыларының аразында көскүлең апаргының хуралдың киржикчилери сагыш човаашкын-биле демдеглээн.

Тыва Республикада өкпе аарыының байдалын ап көөрге, Россияда сан-чурагайлардан 3 катап көвүдээни илерээн. Бо аарыг ылаңгыя Тожу, Бии-Хем, Барыын-Хемчик, Кызыл кожууннарда нептерээн. Ең-не коргунчуг чүве болза, өкпе аарыындан бичии чаштарның хорап эгелээни-дир. Долгандыр турар кижилерге ең-не айыылдыг өкпе аарыг кижилер — эдип-чазаар күш-ажыл лагерьлериндан хосталган кижилерниң аразында хөй болуп турары көзүлгеп. Оларның херек эрттиргеп лагерьлеринде өкпе аарыг кижилерниң саны ниити республикада байдалдан 20-30 катап көвүдээнин комиссия хуралы тодаткан.

Халдавырлыг аарыглар талазы-биле байдалды кожууннар чагыргаларының коллегия хуралынга шыңгыы чугаалажып көргеш, чурттакчы чоннуң кижи бүрүзүн эмчи шинчилгезинге киирериниң эргежок чугулазын комиссияның даргазы, ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы Б. С. Шыырап сүмелээн. Чазактың тускай төлээлери кожуун бүрүзүнче үнер болгаш чоруткан ажылының түүнелдерин комиссияга ай санында дыңнадырын дугурушкан.

ТР-ниң Кадык камгалал, эм-тең болгаш техниктиг хандырылга яамызы бо аарыглар-биле демисел чорударының чаа программазын ажылдап кылгаш, Чазакка бадыладырын дааскан. 1998 чылга чедир шээр аарыгга удур демисел чорударының планын бадылаан. Дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң студентилери, сургуулдары база школаларның өөреникчилери өөредилге чылының эгелээриниң мурнунда база кышкы дыштанылгалар сөөлүнде эмчи шинчилгезин ЫЯАП-ЛА эткен турарын ында айыткан.

Бурунчал БИЧЕН.
Кадыкшылга төвүнүң эмчизи.

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100. индекс 667000. Агар саны: КБ «Тыва кредит», № 363906. корр. сч. 700161629, МФО 49304729. ИНН—1701008465.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор Ө. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Ө. С. Базыр (кол редакторнун оралакчызы), А. Ө. Монгуш, А. О. Оксур (харысалгалы секретары), М. М. Саая (кол редакторнун оралакчызы) Н. С. Эрпен

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер— 3-34-26 кол редакторнун оралакчылары—3-34-17; 3-33-91, харысалгалы секретарь — 3-34-92, оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы—3-34-19; 3-34-98; үлегүүр — 3-34-49; 3-36-73, көдээ ажыл-агый—3-36-82; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15, медээлер оолгаш спорт — 3-37-11, очулга — 3-34-39, 3-34-93; чаагаа — 3-39-03 корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41, солун келбейн баргада — 3-57-92, 3-14-94, бухгалтерия — 3-41-16; чарлаалдар киллизи — 3-34-57.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация ченсектериниң талазы-биле коойлуулгаының чагыллазынга контроль болгаш бүрүткеттинген. Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.
Бүрүткеттинген дугаары — 100007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының оолдалары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып оолур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделада 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы — 8426. Чагыт № 105—152.